

FATABUREN

Nordiska museets och Skansens årsbok

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1962

Tidig vår på Skansen.

An early spring view from the open-air museum

Skansen in Stockholm.

Foto Refot, Stockholm.

Redaktion:

GÖSTA BERG · SAM OWEN JANSSON

MARSHALL LAGERQUIST

Redaktör: Marshall Lagerquist

*Omslagets färgbild visar Linnés Hammarby
med trädgården i sitt flor.*

*On the cover Carl von Linné's homestead Hammarby
with the garden in blossom.*

Foto Åke Grundström, Stockholm.

Se Olof H. Sellings uppsats Arkiatern på Hammarby i denna årsbok.

*Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1962
Klichéerna från Grohmann & Eichelberg AB, Stockholm*

ETT SLÅTTERÖL PÅ SVARTSJÖ

av Albert Eskeröd

Pehr Hilleström är ju mest känd som det slutande 1700-talets flitige genremålare. Med sina rötter i en rent borgerlig miljö, till vilken han städse återvände i sina skildringar, kom han dock som hautelissevävare vid slottsbygget (från 1745) och senare genom sin ställning som "Kungl. Hofmålare" (från 1779) och lärare vid konstakademien (från 1794) i kontakt med samhällets högsta skikt och med de ledande inom konstens värld. Han hade också utfört åtskilliga beställningsarbeten åt kretsen kring hovet, innan Gustaf III själv engagerade honom för att föreviga de historiska tornerspel och karuseller, vari kungen kanske lättare kunde spela sin drömroll som riddare och hjälte än i verklighetens bistra värld. Det var också helt naturligt, att kungen önskade se dessa sina lysande roller förevigade åt eftervärlden. År 1778 målade Pehr Hilleström sina första karusellbilder från Drottningholm. Porträtt- och genremålaren Hilleström ställdes här inför nya och svåra uppgifter att skildra romantiska masscener. Hans krönikör, Osvald Sirén, anmärker, att han säkerligen aldrig skulle vågat sig på något sådant, "om det ej skett ex officio" (Sirén 1900, s. 104).

Änkedrottningen Lovisa Ulrika hade inne i staden Fredrikshof som sitt änkesäte och som sommarslott det av Adelcrantz åren 1770—74 omgestaltade Svartsjö. Man har anledning tro, att Hilleström fått änkedrottningens uppdrag att föreviga "ett slotter öhl" på Svartsjö och i så fall bör denna duk ha målats mellan åren 1779 och 1782.

Midsommarfesten och slåtterölet eller skördefesten har varit de två traditionella tillfällen, då slottens förnäma herrskap

bjudit sina underlydande till traktering och fest. Då fick folket dricka och roa sig av hjärtans lust och det kunde till och med förekomma, att herrskapet nedlät sig till att deltaga i dansen. Denna tradition har fortlevt på många håll i landet ända fram till vår tid. Sirén kallar målningen av slätterölet "en för Hilleströms konstnärskap högst ovanlig tavla". För målaren själv var kanske skillnaden dock inte så stor mellan en beställning från kungen på en karusell eller tornering på Drottningholm och en beställning från änkedrottningen på en skildring av ett slätteröl på Svartsjö. Änkedrottningens kända aversion mot sonens slösande och överdådiga skådespel är välkänd och man kan kanske förmoda, att det berett henne ett visst nöje och kanske även ineburit en liten fin tillrättavisning åt sonen, då hon lät hans hovmålare föreviga hennes lantliga slätteröl på Svartsjö.

Änkedrottningens intresse för de lantliga slätter- och skördefesterna kunde även ta sig andra uttryck. Hertiginnan Hedvig Elisabeth Charlotta berättar i sin detaljrika dagbok om ett divertissement, tydligen ordnat på Svartsjö och mitt i vintern år 1777, "till ämne för detsamma hade valts ett uti Skåne allmänt bruk, att folket efter skördetidens slut undfägnas av sitt husbondefolk". Dessförinnan hade emellertid två andra divertissement givits på Drottningholm, av vilka det ena synes ha varit särskilt påkostat. Det ordnades av hertig Karl, som inbjöd både kungens och änkedrottningens hov till "Ett kinesiskt bröllop" med en mängd agerande och stor prakt. "För att bereda hertigen en överraskning på hans namnsdag" (Karl, 28 jan.), som hertiginnan skriver, hade kungen anordnat ett mindre divertissement som kallades "Ett läger i Skåne". Några dagar senare gav så änkedrottningen sitt skånska skördefest-divertissement "för att överraska drottningen" och det beskrives av hertiginnan: "Uti ett rum fann man bondefolket, i ett annat soldater, sysselsättande sig dels med vapenöfningar, dels med dans; i ett tredje rum voro månglerskor, hvartill några herrar på ett mycket komiskt sätt blifvit utklädda. Drottningen blef vid sin ankomst emottagen af änkedrottningen, som föreställde den grefvinna, som rådde om den egendom, där undfägnaden bjöds. Det hela var nog mycket komiskt men föga planlagt, så att det är omöjligt att däröfver

lämna någon utförligare beskrifning. Hvad som emellertid mest öfverraskade mig var den stora vänlighet, med hvilken änkedrottningen behandlade alla, som däruti deltog. Hon gick omkring och talade med alla de unga, som under skämt och skratt sutto vid borden och förde ett fasligt väsen, samt då de vid hennes ankomst ville upphöra härmed, uppmanade hon dem att fortsätta. Jag har verkligen aldrig blifvit så förvånad och skulle inte hafva trott det, om någon hade berättat det för mig. Det var något, som man nog inte får upplefva en gång till, och aldrig mera tror jag, att en sådan uppsluppenhet kommer att tillåtas vid änkedrottningens hof." (Dagboken I, s. 67).

Detta av Lovisa Ulrika i januari månad och inomhus givna divertissement var tydligen en märklig blandning av militärt lägerliv och skånska skördeseder. Det röjer emellertid änkedrottningens intresse för de folkliga seder, som fick spela upp i hennes eget slåtteröl och i Hilleströms stora svartsjötavla. I hertiginns skildring av änkedrottningen vid detta divertissement framkommer också hennes för detta tillfälle ovanligt toleranta attityd gentemot folklig uppsluppenhet och dryckjom, vilket ju Hilleström så klart framhäver i sin målning, tämligen säkert målad senare än 1777.

Redan tidigare har vi en skildring av Lovisa Ulrikas intresse för de lantliga sederna och särskilt slåttern och skörden. I ett brev år 1775 till Brita Ekeblad, som den 6 maj gift sig med Carl Julius Ekeblad och lämnat Svartsjö, berättas att man hade tråkigt och "att nöjena bestod i promenader och spela tok, tills kungafamiljen och särskilt drottningen (skall givetvis vara änkedrottningen) börja intressera sig för slåttern. Sviten är nämligen tvungen att efterapa Hennes Majestät, när hon med egna händer skär av säden på åkern" (cit. efter Erdmann, s. 111).

I Pehr Hilleströms egenhändiga "beskrifning öfver de ämnen som föreställes på alla taflor som Hilleström, sedan 1773, till och med 1810 målat i oljoferg" (Kungl. Ak. för de fria konsternas arkiv, tryckt i Cederblom I) upptages den här behandlade tavlan som nr "388, Ett slotter öhl". Då ingen annan tavla i denna förteckning kan misstänkas hänvisa till detta motiv, synes man inte ha någon anledning misstänka annat än att full iden-

titet föreligger mellan Hilleströms "slotter öhl" och den nu till Nordiska museet donerade oljemålningen. Sirén, som inte tycks ha haft tillgång till Hilleströms egen förteckning, kallar den "folkfest vid Svartsjö slott" (Sirén, s. 243), medan Gerda Cederblom citerar Hilleströms egen beteckning med underrubriken "folkfest vid Svartsjö omkring år 1780". Sirén anser det sannolikt att denna duk målats vid mitten av 1790-talet. Grunderna härtill anges inte. Man synes också ha anledning betvivla detta, då änkedrottningen Lovisa Ulrika dog på Svartsjö den 13 juli 1782. Det är inte troligt, att några slätteröl i hovets regi gavs på Svartsjö efter änkedrottningens död och det är svårt att räkna med någon annan beställare av Hilleströms tavla än änkedrottningen. Att den tillkommit på beställning torde vara säkert.

Under åren 1757—1758 vistades Hilleström i Paris — egentligen för att lära sig väva — men han studerade ett och ett halvt år för Boucher, tog säkert starka intryck av den livliga konstnärliga verksamheten i Ludvig XV:s Paris, främst av Chardin, och företog sedan sin hemresa år 1758 över Belgien och Holland, där han säkert utnyttjat möjligheterna att lära känna den nederländska konsten. De yttre förutsättningarna finnes sålunda för det hos Hilleström så ofta framhållna beroendet av samtidens franska och såväl äldre som yngre nederländska måleri.

En tradition berättar, att Hilleströms första uppdrag efter hemkomsten från sin utländska resa skulle ha varit att lära drottning Lovisa Ulrika hautelissevävnadens teknik. Man vet inte så mycket mera härom. Drottningen grundlade emellertid en skola för sidenväveri på Drottningholm. Det torde därför vara tämligen klart, att Hilleström haft en kontakt med drottningen i sina konstnärliga uppgifter redan 1758.

Hilleströms arbetsuppgifter, för vilka han avlönades av allmänna medel, var vävarens, men han kunde rätt snart låta sitt intresse för måleriet, som tidigare måste utövas på lediga stunder, blomma upp i kungliga uppdrag. Osvald Sirén skriver härom: "Konung Gustaf III, som säkerligen ansåg det vara af långt större betydelse, att hans skådespel och karuseller förevigades i bild, än om slottet finge några nya mattor, drog icke i betänkande

Slätteröl — folkfest med traktering vid Svartsjö slott omkring 1780. Drottning Lovisa Ulrika och hennes hov åser dansen, som trådes till musik från trenne felor. De följande tre bilderna ger närmare inblickar i detta festliga folkliv.

Harvest-home — folk feasting and drinking — at Svartsjö castle about the year 1780. Queen Lovisa Ulrika and her court looking on at the dance to the music of three fiddles. The following three pictures give a closer view of the feast.

att taga vävaren från hans obligatoriska sysselsättning, att föra honom till sol och fest ur den tråkiga verkstaden, ut till det leende Drottningholm och där låta honom utveckla talanger av gladare art" (Sirén, s. 63). Hilleström kallades år 1778 av konungen till Drottningholm, där han fick måla två konversationscener. Samma år titulerades han "Håf tapet wäfware och målare", men år 1779 finner man endast titeln "Kungl. Håf-Målare" (Sirén, s. 103). Redan år 1778 målade Hilleström den första karusellbilden och den levererades tydligen i juli påföljande år. "Sedermera undfick jag", skriver Hilleström själv, "hög befattning att i ofwannämnda målningssätt (olja) afskildra de carouseler, som wid berörda Kongl. Lust Slott anstältes, jämte flere smärre taflor i allehanda ämnen". Men änkedrottningen konkurrerar med kungen om hans målare och år 1779 beställde hon de tre dörröverstycken med musicerande, kortspelande och konverserande hovfolk, som prydde slottssalarna på hennes stadsresidens Fredrikshof ända till hennes död.

Slåtterölet på Svartsjö försiggår på den öppna parterrrplanen framför slottets västra fasad, som vetter ner mot den smala Svartsjöviken och är avskild med ett järnstaket från ett lägre plan med brygga vid vattnet. Längs staketet är de fyra byarnas trakteringsställen ordnade på ömse sidor om grinden till bryggan, Skå, Svartsjö, Sånga, Hillersjö i ordning från söder ungefär som byarna ligger i förhållande till varandra på Svartsjölandet. För varje by är det uppställt två öltunnor på sina bockar. Kring tunnorna ser vi i första hand byarnas manliga individer samlade för att släcka sin törst och skruva upp sin festglädje. För snabbare traktering kan man tydligen tappa ölet från tunnornas båda gavlar.

Utom byarnas allmoge ser vi på slottsplanen också hovet med sin uppvaktning och en del livrébetjäning. Hilleström har tydligen velat skildra slåtterölet i en situation, som är väsentlig i dess firande — byfolkets uppvaktning av de kungliga. Framför Lovisa Ulrika och Sofia Albertina med hovfolk är en grupp på nio personer samlade. Den lilla standerten med Svartsjö hålles högt av en man, hattarna har just höjts till hyllning och framför gruppen bugar en tunn, vitskägig man med kalott över det vita håret,

hatten i vänster hand och ölkannen i höger med locket uppslaget. Tydligt håller han ett underdånigt anförande eller har just avslutat det, beredd att an hålla om att få dricka de kungligas skål.

Under det gruppen från Svartsjö gör sin uppvaktning är de övriga byarnas folk samlade vid sina trakteringsställen. Tydligt deltar de i viss mån i svartsjögruppens hyllning. Vid Skås trakteringsplats är standarbäraren uppflygen på tunnorna och ledaren höjer sin ölkanna, vänd mot slottet. Vid Svartsjös egna tunnor har tre män och en kvinna dröjt kvar. En man sitter på marken, en pimplar öl med ryggen mot slottet. Mycket tyder på att de redan tagit för mycket till bästa för att kunna följa med fram i uppvaktningen. I Sångas grupp är man ivrigt sysselsatt med att tappa öl och inget större intresse ägnas åt scenen framför slottet. Endast gruppens ledare har fattat sin plikt, tagit Sångas standert i vänster hand och höjer sin stänka, tydligt för att falla in i svartsjögruppens skåldrickning. På samma sätt ägnar sig Hillersjös bönder både åt eget dryckjom och vissa försök att hålla kontakt med svartsjögruppens uppvaktning. En ung man i blå- och rödrandig tröja och stående på ena tunnan med standerten i vänster hand och hatten i höger är tydligt beredd att delta i svartsjögruppens hurrarop framme vid slottet. En äldre man stöder sig lyssnande på sin stav och en annan vid hans sida sätter handen bakom örat och försöker lyssna på vad svartsjögruppens ledare har att säga.

Troligen ingår det i slätterölets ceremoniel, att samtliga fyra byar i tur och ordning skall uppvakta änkedrottningen med sin hyllning. Av de olika gruppernas görande och låtande att döma ser det närmast ut som om Skå gjort sin plikt och därför med större jämnmod kan vända ryggen åt det hela, medan en viss grad av förberedande uppmärksamhet synes råda vid Sångas och Hillersjös trakteringsplatser.

Vid sidan om dessa drickande och uppvaktande grupper fyller slottsplanen av ett rörigt folkliv. Sju par dansar en virvlande ringdans inte långt från platsen för uppvaktningen och till musiken från tre fiolspelare. Drickande, ätande och rökande, samtalande eller vilande deltagare i festen fyller förgrunden. En bonde biter ett stycke av sin hålkaka med brännvinsglaset i andra

handen, en sitter på marken med sin stänka mellan knäna, överväldigad av trötthet. Han har tappat sin kritpipa på marken och framför honom står en brännvinsflaska med en hålkaka trädd över halsen och en liten supkopp. En helt slagen hjälte har fallit omkull. Hatten, den omkullslagna stänkan och den trasiga kritpipan ligger på marken tillsammans med några strömmingar. Hustrun gör ett försök att få sin man på benen, medan en ung och ganska drucken man tycks vilja skåla med den fallne. Vid sidan sitter en annan hustru med ett barn i famnen, tre stillsamma bönder samtalar mellan blossen på kritpiporna. Man finner en dam i spetsmössa i förtroligt samtal med en bondhustru i den vanliga stora bindmössan. Två män och en kvinna följer med blicken, tydligen intresserade, detta samtal över den klasskillnad, som huvudbonaden anger.

En bonde har definitivt slocknat platt mot marken och hans brännvinsflaska och käpp vilar vid hans sida. En hustru skyndar mot öltunnan med en tom stänka. En annan med ett barn på armen samtalar med en sittande hustru, som ägnar sig åt ölet, medan en annan vid hennes sida har lagt upp saltströmming på ett fat från en lerkruka med band mellan öronen, det vanliga sättet att binda över ett lock på en kruka och samtidigt få ett handtag att bära i. Tre pojkar ses till vänster. Den ene har en kort piska och en käpp i händerna, de två andra hattar, och en tennmugg och en toppmössa ligger på marken, där en liten hund springer omkring och skäller.

Utom den stora gruppen av hovfolk, som direkt är engagerad i uppvaktningen, ser man enskilda och grupper, som tydligen mer eller mindre tillhör hovet. En lakej försöker inleda en handgriplig flirt med en bondflicka vid slottsknuten. Två andra lakejer i samma uniform, gråblå livrock med blågult skärp och gula byxor, samtalar framför fasaden, där en officer ur änkedrottningens livregemente i blå vapenrock och gula byxor ledsagar en dam i den svarta och röda hovdräkten, medan två herrar i samma svarta och röda hovdräkt av svenska dräktens snitt ägnar sig åt sig själva. På andra sidan den samlade gruppen av hovfolk, samtliga i svart och röd hovdräkt, står en reslig man med en stav i handen — man kanske kan gissa på änkedrottningens hovkvar-

termästare Isaac Laurent, som väl närmast skulle övervaka trakteringen. Enstaka par eller personer längs slottsflyglarna tillhör synbarligen hovet. Av två personer framför den västligaste flygeln ser man, att den ene är en rak hovman i svenska dräkten, medan den andre är en ödmjukt framåtböjd lakej med hatten i hand. I dörröppningar och fönster skymtar hovets funktionärer och tjänstefolk.

Man har allvarlig anledning att få veta, i vilken utsträckning Hilleström kan anses ha varit trogen mot verkligheten i sina många målningar. Gerda Cederblom har framhållit att Hilleströms skildringar av allmogegrupper i interiörer från olika svenska landskap närmast är att uppfatta som dräktbilder och att interiörerna icke äger någon motsvarighet i verkligheten (Cederblom, del II, bild 54 ff.). Hilleström besökte inte heller själv mer än några få av de landskap, vars bondemiljöer han skildrar. Interiörerna är märkliga hopkok på lite av varje, där man har anledning misstänka inslag både från hans egen ateljé, säkerligen också teaterdekorationer på Drottningholm, miljöer från borgerliga hem i Stockholm och egna skisser från hans resa på kontinenten och kanske inte minst detaljer tagna från liknande genremålningar eller stick, som konstnären haft tillgång till. Det är därför snarast att beklaga att dessa miljögrupper från olika landskap fått en så vid spridning genom att de redan under Hilleströms levnad utgivits i två gravyrserier. Gösta Selling har visat att Hilleström även i sina borgerliga genrebilder i fråga om rummet och i viss mån även dess inventarier friskt botaniserat bland förlagor eller för motivet främmande miljöer. Även om man sålunda i fråga om Hilleström måste vara mycket kritisk, då det gäller det dokumentära värdet i hans rumsmiljöer och i viss mån även av möbler och husgeråd och deras placering, vågar man ändå instämma med Selling då han säger: "Det finnes ändock så oändligt mycket kvar, som måste vara hämtat från det levande livet omkring konstnären".

Denna synpunkt torde tack vare motivets karaktär i hög grad gälla bilden av slätterölet på Svartsjö. Hilleströms förmåga att återge tidens borgerliga dräkter har aldrig dragits i tvivelsmål. På svartsjötavlan är hovfolkets både herrar och da-

mer klädda i den svarta och röda hovdräkten av svenska dräktens snitt. Änkedrottningen bär en ljus blå och prinsessan Sofia Albertina en lilafärgad modedräkt. Hilleström synes på sin målning ha återgett hovfolkets dräkter med utomordentlig noggrannhet. Detta gäller också den förut nämnde officeren och lakejerna.

I vad mån kan vi också räkna med en riktig återgivning av bondfolkets dräkt? Det finns ju inte så många bilder i färg av den tidens allmoge att tillgå. Om vi därför kan lita på Hilleströms exakthet, betyder detta ett värdefullt tillskott till källmaterialet över det dåtida folkliga dräktskicket.

Männen på Hilleströms tavla bär som ytterplagg antingen en långrock eller en jacka med skört. Båda har svagt markerad krage. Färgerna är dämpade i grått, blått och grönt. Dessutom förekommer tydligen som underplagg under långrocken eller vadmalsjackan en annan jacka, eller kanske snarast en väst, med skört, av randigt tyg i blå-röd, blå-vit, blå-vit-röd eller grå-röd randning. Den förekommer också utan ärmor. Den saknar krage. Samma tyg har använts för kvinnornas tröjor och kjolar. En skillnad i tillskrifningen av tyget synes vara att på männens ärmor randningen går på längden, beroende på att ärmarna tillskurits för sig, medan kvinnornas ärmor är tvärrandade, därför att liv och ärmor skurits i ett stycke. Männen har förstås genomgående knäbyxor av blå vadmal eller gult skinn, blå eller vita strumpor med röda eller vita strumpeband och lågskor med spännen.

Den vidbrättade hatten med låg kulle är genomgående för bönderna på tavlan. Talesmannen för Svartsjös bönder avslöjar det kända förhållandet att även bönder kunde bära en kalott under hatten. Brättena kunde med band knytas upp mot hatten och om man gjorde så med alla tre brättena hade man karolinerhatten tillbaka. Naturligtvis lever karolineruniformen kvar både i böndernas långrock och i hatten. En praktisk användning för hatten visar Hilleström hos en bonde, som stuckit in sin kritpipa i brättets veck.

Bondkvinnorna på svartsjötavlan har kjolar och tröjor av blått eller randigt tyg med samma randning som männens tröjor. Tröjorna har skört, som räcker till halva höften. Under bars tydligen ett vitt linne med ärmor. Ett vitt halskläde, ibland med

röda ränder, hängdes med en snibb ner på ryggen och fästes framtill med ett spänne. Som huvudbonad ser man antingen huckle eller en stor bindmössa med kraftiga sidoflikar, spets framtill och band. Alla kvinnorna synes ha breda, vita eller randiga förkläden. Hilleström avslöjar inte på sin bild en enda kvinnlig strumpa, och skorna får man ingen uppfattning om.

Sammanfattningsvis synes man ha rätt att konstatera att vi, med den kännedom vi har om bevarade dräktplagg och samtidiga bilder, kan anse, att Hilleström i sin framställning av de agerandes dräkter på slätterölet, hovfolkets såväl som allmogens, gett en riktig och noggrann bild av tidens dräktskick. Den bör för den skull kunna betraktas som en värdefull samtida källa (jfr Nylén).

I fråga om svartsjötavlans övriga inventarium, som ju inte är särskilt rikligt, finnes det ingen anledning att betvivla en riktig återgivning, byggd på iakttagelser på platsen, detta så mycket mer som Hilleström här hade att skildra en värld, som han kände föga till i vardagslag. Detta torde också gälla själva handlingen i bilden. Hilleström måste ha varit närvarande vid ett slätteröl på Svartsjö och haft tillfälle att göra skisser. Ingenting motsäger att hela uppställningen och ceremonien är rätt återgiven, samtidigt som det står fullt klart att detta slätteröl helt följt anvisningar från slottsledningen.

Man kanske står lite frågande inför Hilleströms framställning av ringdansen, som pågår alldeles intill den grupp, som gör sin uppvaktning för hovet. Både uppvaktningen och dansen var givetvis väsentliga inslag i slätterölet, och vi har anledning räkna med att Hilleström därför velat visa dem båda på tavlan, även om de inte försiggått samtidigt. I de små händelserna utanför den officiella ceremonien lever det folkliga sitt eget liv på ont och gott utan att låta sig störas av det yttre ceremonielet. För överdrifterna i den folkliga festglädjen blundar också den myndiga Lovisa Ulrika en dag som denna, då nådens sol traditionellt skall stråla över det enkla folket.

Vi har egentligen inget material som kontroll, om vi vill ifrågasätta svartsjötavlans trovärdighet i fråga om själva handlingen, eftersom dylika tillställningar på slotten och de stora gårdarna

med all säkerhet inte följde något bestämt schema utan i hög grad växlade med det höga värdfolkets uppfattning och deras inställning till sina underlydande. Man skulle vara nådig och folklig gentemot sina underlydande och det förekom, att herrskapet deltog i dansen. I övrigt skulle folket med hjälp av den traktering som bjöds ha roligt på sitt eget sätt.

Man saknar också ingående beskrivningar av den här sortens arbetsfester från äldre tid och därför är det heller inte lätt att bedöma, i vilken grad Hilleströms målning är av värde som skildring av ett slåtteröl. Då källmaterialet flyter rikare under 1800-talet, finner man flera olika former av slåttergillen (Eskeröd 1944, 1953; Hobroh, s. 39 ff.). I de stora bondbyarna var det en fest efter gemensamhetsslåttern eller sedan man med ett omfattande system av arbetsbyte hade den ansträngande slåttern över för året. Skördefesten för bondgården blev nog som regel mera den enskilda gårdens gille. Prästens och klockarens slåttergillen var i regel en form av ersättning för arbetshjälpen och de skildras ingalunda som några tråkiga tillställningar. Vid herrgårdarna, där det underlydande folket hade skyldighet att göra vissa dagsverken och detta särskilt vid slåtter och skörd, tillkom gillet närmast som en extra belöning efter ett ansträngande arbete. Dessa slåtter- och skördefester liksom ofta midsommarfesten gav herrskapet ett tillfälle att visa vänlighet och en viss generositet gentemot de samlade underlydande, även om detta skedde bara en gång på året. På gårdar, där även sädesskörden var av betydelse, hölls arbetsfesten vanligen efter sädens inbärgning, men man har väl anledning tro, att slåttern i mälardelskapen vid denna tid var viktigare och krävde ett större uppbåd av det underlydande arbetsfolket.

Dessa slåtter- och skördefester har säkert firats ganska olika på olika slott och herrgårdar och man har anledning räkna med att slåtterölet på Svartsjö helt gick i hovets regi, även om man anknöt till en tradition i bygden.

För det slutande 1700-talets förnäma människor framstod landsbygden och dess inbyggare som en motsats till den flärd och förkonstling, som de i ärliga stunder fann i sin egen miljö. På landet härskade enkelheten och oskulden, och dess människor

levde lyckliga i naturens famn. Skalderna (Fischerström, Nordenflycht, Creutz, Gyllenborg, Oxenstierna etc.) diktade därom och de förnäma flydde då och då till sina lantgårdar, där de tämligen väl lyckades att bortse från allt utom den pastoralia idyllen.

De egentliga arbetsfesterna har också under det slutande 1700-talet med dess romantiskt pastoralia syn på landsbygden och dess människor utvecklats till fester för de förnämas lek i en lantlig miljö. Ett sådant slätteröl skildrar Märta Helena Reenstierna från Årsta åren 1793—95. Då slog man på stort med ett generöst gästabad ute på Naboths äng. Det ägde rum den 18 juli på hertig Fredrik Adolfs namnsdag, troligen därför att hertigen någon gång varit gäst på Årsta och därför att man så angeläget strävade efter att hålla någon kontakt med hovkretsen. De fina gästerna bjöds med biljett den 13 juli. Årstafrun har lämnat en detaljerad redogörelse både för de inbjudna, de närvarande och vad kalaset kostade (Årstadagboken I, s. 42 ff., 73 f., 94 f., 472 ff.). Sammanlagt 41 personer var bjudna, varav 27 anlände fram emot kl. 1. Det var mest personer ur ämbetsmannavärlden och några kolleger till värden, ryttmästare von Schnell, men man fann där också "hovmarskalk Drufva, baron Knut Sparre, kongl. secreter Iserhjemm och hofsecretereren och poeten Bellman". Utom de 27 särskilt inbjudna höga gästerna redovisar fru Reenstierna "Andra Departementet" bestående av: "2 lakejer, 7 musikanter, 16 karlar, 1 tjänstgosse, 4 pigor, 6 dränghustrur och en mängd barnungar". Dagen före slätterölet slaktades 2 grisar, ett får och en kalv. En stor lövsal hade byggts på ängen för festen. Man hade 8 kanoner, fyra famnar lunta och 200 patroner. Kanonsaluterna ingick i tidens prestigehungriga umgängesliv. Redan på kvällen före slätterölet brände man av 16 kanonskott. Sedan festen börjat, drack man hertigarnas, kungens och flera andras skålar under musik, sång och en kanonad, som i allt innebar 200 skott från det egna batteriet och 120 vardera från fyra grannar. Det serverades både middag och supé. Till den förra åtgick det spicke-skinka, kokt skinka, "gäsmjök", sötmjök, grädd, fårkött, kalvstekar och mandelkakor. Till supén nämnes grytstek, grissylta, rökt lax, ärtskidor, jordgubbar och "tårteletter". Till dryckjom

åtgick det 8 buteljer arrak, 4 kannor rött vin, 4 kannor franskt vin, 2 kannor brännvin, ett ankare "bryggaredricka", men också 3 buteljer citronsaft, 6 citroner och 10 kannor källvatten. "Om aftonen sent åtskildes sällskapet förnöjda och glada, samt åtföljdes stadsborna av full musik från ängen till Hornskroken. Och vi gingo tysta hem".

Man blir ju något förvånad över den ringa roll slåtterfolket tilldelats i detta slåtteröl på Årsta. Det nämnes, att slåtterkarlarna gick ut kl. 8 om aftonen dagen före festen, tydligen för att ställa i ordning för slåtterölet, vilket arbete man fortsatte nästa förmiddag med hjälp av "pigor, hustrur samt de fullsupne drängarne". Utöver detta nämnes inte gårdens arbetsfolk under själva festen men tydligt är, att de fick deltaga däri, även om den klart och tydligt främst var till de inbjudna gästernas höga nöje. Fyrtio år senare skriver Märta Helena Reenstierna, då hon erinrar sig dessa slåtteröl: "Fordom Högtidlig [dag] på Årstads Sjöäng, hvarest Firades Hertig Fredrics Namnsdag med Musique, Canon-Salvor och Bellmans Sånger, uti både ett samladt lag — ängens slotterkarlar och många åskådare — vid ett så kalladt Slotteröhl — Ack! den tiden och nu tiden — Huru olika!" (Årstadagboken II, s. 222).

Det har inte varit möjligt att här i detalj verifiera det rika innehållet i Hilleströms målning av ett slåtteröl på Svartsjö, som sannolikt ägt rum något av åren 1779—82. I nära anslutning till händelsen torde målningen ha tillkommit. Hilleström måste med nödvändighet själv ha sett slåtterölet och haft tillfälle att göra skisser på platsen. Det synes inte finnas någon anledning att ifrågasätta riktigheten vare sig i skildringen av själva handlingen, den lokala miljön, dräkterna eller övriga artefakter, även om man inte får räkna med att Hilleström gjort sin komposition med alla dess detaljer färdig i skiss på platsen. Han har säkerligen, sin vana trogen, gjort detta i sin ateljé, men han torde ha haft ett så rikt studiematerial från själva slåtterölet till sitt förfogande, att vi kan anse hans slutliga målning ha ett högt dokumentariskt värde. Det är därför glädjande, att museet tack vare en generös donation och med stöd av dess Vänner har kunnat införliva Hilleströms stora målning med sina samlingar.

Källor

Cederblom, Gerda, Pehr Hilleström som kulturskildrare. I--II, Stockholm 1927 o. 1929.

Erdmann, Nils, Vid hovet och på adelsgodsen i 1700-talets Sverige. Stockholm 1926.

Eskeröd, Albert, Årets fester. Stockholm 1953.

Hobroh, Gunnar, Med folket i arbete och fest. Lund 1939.

Nilsson (Eskeröd), Albert, Festseder och fritidssysslor. (I Arbetaren i helg och söcken. II, s. 203 ff., red. A. Lindblom. Stockholm 1944.)

Nylén, Anna-Maja, Folkdräkter. Stockholm 1949.

Reenstierna, Märta Helena, Årstadagboken, 1793—1839. Utg. gm Sigurd Erixon, Arvid Stålhane, Sigurd Wallin. Urval och förklaringar av Gunnar Broman. I—II. Stockholm 1946—1953.

Selling, Gösta, Schablon och realitet i Pehr Hilleströms måleri. (I Gustavianskt, studier tillägnade Sigurd Wallin på hans femtioårsdag, s. 126—135. Stockholm 1932.)

Sirén, Osvald, Pehr Hilleström d. ä. Stockholm 1900.

Hedvig Elisabeth Charlottas Dagbok I, 1775—1782. Stockholm 1902.

Ett preliminärt studium i slottsarkivet för att möjligen få fram räkenskaper belysande slätterölet på Svartsjö har inte lett till något resultat.

Summary

Harvest-home at Svartsjö

An anonymous donor, together with The Friends of the Nordiska Museum Association, has rendered possible the acquisition of the large painting "A Harvest-home at Svartsjö Castle" by the industrious genre-painter Pehr Hilleström (1733—1816). The dating of the picture is not quite certain, but the festival depicted took place in one of the last years of the Dowager Queen Lovisa Ulrika; she died at Svartsjö in July 1782. The painting represents the moment in the festival when the Dowager Queen and her daughter Princess Sophia Albertina with suite are receiving the homage of the people attached to the estate, while peasants from other villages are awaiting their turn of amusing themselves with dancing and drinking. Such harvest-homes or hay-making festivals for the servants and farm-hands attached to castles and manor-houses, when the gentry even condescended to join in the dancing, have been a tradition right up to our own days. Queen Lovisa Ulrika's interest in these festive customs of the country people is more than once documented in other contexts.

Pehr Hilleström's peasant scenes are characterized by great accuracy with regard to the details of costume, and the author shows that this is the case with "A Harvest-home at Svartsjö Castle". The painter is not, on the other hand, so reliable where it is a matter of the actual environment.